

Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов // Громада. Українська збірка; впорядкована Михайлом Драгомановим. – Женева: Печатня «Рабоника» і «Громади», 1879. – № 4. – С. 101–230. 9. *Коментарі* / В. Ульяновський // Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович; упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 744–773. 10. *Крипякевич І.* Історія України / І. Крипякевич. – Відень: Укр. Вид. Т-во «Вернигора», 1918. – 80 с. 11. *Оробченко Н.* Історичні сюжети у творчості Тараса Тараса Шевченка (Смерть Мазепи) / Н. Оробченко. – Сучасність. – 2007. – № 3. – С. 136–141. 12. *Франко І.* Причини для оцінення поезій Тараса

Шевченка. І. Гайдамаки / І. Франко; підготувала до друку Наталя Тихолаз // Українське літературознавство Зб. наук. пр. – Львів, 2006. – Вип. 68. Іван Франко. Статті й матеріали. – С. 366–375. 13. *Яременко В.* Історіософські аспекти відображення діяльності Б. Хмельницького у творчості Т. Г. Шевченка: До 400-річчя з часу народження Б. Хмельницького / Яременко В. І. // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 100–114. 14. *Яременко В. І.* Історіософський зміст Шевченкових «Гайдамаків»: до 170-річчя виходу поеми / В. І. Яременко // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 159–179.

Людмила Сорочук

Художнє відтворення волинсько-подільської подорожі в літературному доробку Тараса Шевченка

У статті розглядаються деякі аспекти перебування Тараса Шевченка на Волині та Поділлі. Значний інтерес для дослідження становлять враження, отримані поетом під час подорожі та їх вплив на його творчість.

The article deals with some aspects of Taras Shevchenko in Volyn and Podillya. Interesting question is what impression has poet in the trip and what is role they played in his work.

Вивчаючи різні друковані та архівні матеріали, багато дослідників творчої спадщини Тараса Григоровича Шевченка звертаються до теми «Подорож Тараса Шевченка Поділлям та Волиню», яка залишається до теперішнього часу дискусійною й викликає інтерес у шевченкознавців. Робоча поїздка Кобзаря колишньою Волинською губернією, до якої входили нинішні Волинська, Рівненська, Житомирська і частина Тернопільської та Хмельницької областей, відбулася восени 1846 р. Так, у статті «Подорожі Т. Г. Шевченка на Україну» П. Жур, перераховуючи місцевості Поділля та Волині, називає такі міста: Кам'янець-Подільський, Почаїв, Кременець, Острог, Дубно, Новоград-Волинський (колишній Звягель), Житомир [4]. З автобіографічних даних відомо, що восени 1846 р. Т. Шевченко побував на Волині та Поділлі. Записів або звіту про детальну роботу чи зайнятість під час цієї подорожі майже не збереглося. Шевченко мав передати звіт про перебування на Волинсько-Подільських землях у Київську археографічну комісію, але, ймовірно, звіт був знищений. Адже після цієї подорожі, в квітні 1847 р., Кобзаря було заарештовано й засуджено на заслання [6].

Молодий Тарас, після закінчення Петербурзької академії мистецтв, як вільний художник приїхав працювати в Україну. Він дуже довго чекав цієї нагоди. Освоївшись на Батьківщині, Шевченко вступив до новоствореної тоді в Києві Археографічної комісії, де разом із однопдумцями опікувався збереженням пам'яток старовини, записував унікальні зразки народної творчості, народні пісні тощо. Восени 1846 р. від Археографічної комісії, створеної в 1843 р., випала Тарасові Григоровичу Шевченку мандрівка на Волинь і Поділля. Він одержав доручення здійснити подорож на захід України, побувати в одному з найдавніших монастирів – Почаївському, відвідати цілий ряд славних своєю старовиною міст Волині й Поділля. Як співробітник Комісії, Т. Шевченко повинен був

збирати матеріали для розгляду й видання історичних документів та давніх актів, записувати народні традиції, пісні, описувати кургани й урочища, замальовувати архітектурні пам'ятки та старовинні будівлі й описувати їх. Окреме завдання отримав щодо Почаївської лаври: замалювати зовнішній та внутрішній вигляд церкви, намалювати краєвид з тераси біля Успенського собору Почаївської лаври.

Поїздка Т. Шевченка була службовою, спочатку поет побував у Кам'янці-Подільському, звідти приїхав до Житомира, тогочасного губерньського центру. На шляху до Почаївської лаври Шевченко проїжджав села і містечка Рівненщини. Він не міг не зупинитися у древньому Корці. Про враження та побачене в Корці є згадка на сторінках повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «На полях Волини и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами древних массивных замков и палат, некогда великолепных, как, например, в Остроге или Корце. В Корце даже церковь, хранилище бальзамированных трупов фамилии графов Корецких, сама собою в развалину превратилась. Что же говорят? О чем свидетельствуют эти угрюмые свидетели прошедшего?» [9, с. 266–267]. Це тихе містечко, поділене невеликою річкою Корчик, з старими руїнами середньовічного замку князів Корецьких виглядало досить мальовничим і романтичним. Щоправда, про минувшину нагадували тут занедбані руїни замку, ошатні церкви та величний жіночий монастир. Загалом Корець був звичайним провінційним містечком. В усній народній пам'яті збереглися оповіді, легенди про руйнування замку під час татарських набігів. Досі старші люди співають пісні про походи козацького війська під проводом Богдана Хмельницького.

Наступним містечком, де зупинявся Шевченко, був Острог. Уже на під'їзді його увагу привертали величні, горді руїни колись могутнього родового маєтку князів Острозьких. У Острозі Тарас Шевченко

детально оглянув споруди Замкової гори і, очевидно, замалював їх. Пізніше він назвав їх «похмурими свідками минулого». Можливо, тоді Шевченко завітав і до Межирицького монастиря, який розташований поряд із Острогом. Зрозуміло, що Острог цікавив поета як місто давньої української культури і книжності, місто козацької слави, місто, в якому зростали славні гетьмани України Северин Наливайко і Петро Сагайдачний. На жаль, пам'ятки старої архітектури погано збереглися, адже місто пережило кілька спустошливих пожеж.

Від Острога через проміжні станції Гульча й Варковичі Кобзар дістався до Дубна. У славетному містечку поет, імовірно, затримався на кілька днів. Це місто було повітовим центром, мало ряд цінних пам'яток старовини, насамперед замок-палац Острозьких, кілька старих монастирів і церков.

Після Дубна Тарас Шевченко заїхав і до Кременця. Там він зупинявся, щоб оглянути давню архітектуру. Потім відвідав Почаїв, де залишився на інший триваліший час: не тільки вивчав старожитності Лаври, але й виконав кілька майстерних акварельних малюнків монастиря, які збереглися. Їх репродукції можна побачити у виданнях мистецької спадщини Т. Г. Шевченка. П. Кралюк, досліджуючи його творчість, зазначає: «Почаїв, без сумніву, справив значне враження на Кобзаря. Це містечко й далі фігурує в його творах. Так героїня поеми «Петрусь» (1850 р.) їде молитися Почаївській богородиці. Сюди ж прямує й герой повісті «Варнак» (1855–1856 рр.)» [5, с. 49]. «У Київ їздила, молилась, / Аж у Почаєві була / Чудовная не помогла / Не помогла святая сила... [8, с. 473].

Аналізуючи поезію «Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле», можна зробити висновок про те, що Кобзар побував на місці історичної битви козаків під Берестечком. Зазначений вірш є непрямим свідченням цього. У ньому глибоко і влучно виражені думки і переживання поета на святому й пам'ятному місці. Під Берестечком Шевченко оглянув поле битви, козацькі могили, відвідав церкву села Пляшів. Любив розмовляти Т. Шевченко із місцевими жителями, записував народні пісні, перекази, легенди й оповідання про козацькі бої, вважає М. Дубина [2, с. 29]. «Міг розповідати Шевченкові про трагедію під Берестечком і М. Костомаров (письменник, історик, член Кирило-Мефодіївського товариства, співробітник Археологічної комісії), який раніше побував там» – зазначає у науковій розвідці «Т. Г. Шевченко і Волинь» І. Сірак [7, с. 30]. Можливо, Шевченко знав народні пісні про Берестецьку битву, адже у його поемі-містерії «Великий льох», написаної до подорожі по Волині (1845 р.), лірник співає пісню «Про містечко Берестечко». М. Жулинський у своїй праці «Шевченко: повернення “в нашу Україну”», аналізуючи національне самовизначення та історичну місію Тараса Шевченка, говорить: «Гостре, болісне реагування Шевченка на трагічні історичні події мало благородну мету: через співпережиття минулого, через

драматичні потрясіння – до пробудження національної свідомості, до морального очищення, оздоровлення духу» [3, с. 284].

Повертався Шевченко тим самим шляхом – через Вербу до Дубна, далі на Острог, Корець і Житомир. Але на зворотному шляху доводилося поспішати, бо наближалась пора осінньої негоди. Адже мандрував Шевченко невеликою кінною бричкою. Він завершував мандрівку наприкінці жовтня, «змірявши уздовж і упоперек Волинь і Поділля».

Глибокі й незабутні враження волинсько-подільської подорожі Тарас Шевченко не раз художньо осмислював у подальшій літературній діяльності. Історико-фольклорні та географічні матеріали надихнули Кобзаря на творчість. В умовах заслання, де заборонялося писати й малювати, митець часто згадував побачене й пережите і, як тільки з'являлася можливість, Тарас Григорович починав творити свою геніальну поезію. Так, 1848 р., за два роки після мандрівки Волинсько-Подільським краєм, Кобзар повернувся до дорогих спогадів і написав стислий, але вражаючий за силою почуттів та емоцій вірш:

Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькі,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зеленеє,
Та за нашу волю...
Я знов буду зеленити,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю,
Будете орати
Мене стиха та, орючи,
Долю проклинати [8, с. 482].

Цитований вірш є одним із найкращих зразків Шевченкової поезії. Кобзар із болем в душі згадує загиблих козаків, славетних героїв-лицарів, які поклали голови за волю рідного народу.

Аналізуючи зміст поезії, ми неначе поринаємо в образно-символічний світ наших пращурів. «Вірш виглядає як містичний діалог між поетом та землею-полем. У певному сенсі його можна вважати своєрідним виявом традиційно українських, по суті дохристиянських релігійних поглядів, у яких земля виступає як щось сакральне, божественне» [5, с. 67–68].

Поему «Варнак» Шевченко написав дещо раніше, у тому ж 1848 р. «Поема «Варнак», – як зазначає П. Кралюк, – має однозначно волинську прив'язку. У ній Шевченко розповідає, що на чужині, «понад Елеком» він зустрів старого діда-варнака, який виявився земляком поета, бо походить з Волині [5, с. 66]. Поет дуже вдало описує образ народного месника-варнака. Перекази про народних месників Шевченкові доводилося не

раз чути на Волині, отож і цей образ тут пов'язаний з конкретною місцевістю на Волині:

Старий згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую...
Над Іквою було село,
У тім селі на безталання
Та на погибель виріс я.
Лихая доленька моя!.. [8, с. 419–420].

За історичними даними, у Дубенському повіті («над Іквою») колись прокотилося чимало повстань і бунтарських рухів. Шевченків «варнак» – образ відчайдушної, але стихійної помсти.

Вже незадовго у 1848 р., після написання «Відьми» та «Варнака», Т. Шевченко пише поему «Марина». В цьому творі автор багато використовує фольклору подільського краю.

Ще одна повість, у якій Т. Шевченко згадує про перебування на Волині, – «Прогулка с удовольствием и не без морали». Тут ми зустрічаємо роздуми Шевченка над побаченим під час своєї подорожі: «Могила, или курган, на Волини или Подолии большая редкость. По берегам же Днепра, в губерниях Киевской, Полтавской, вы не пройдете версты поля, не окрашенного высокой могилой, а иногда и десятком могил. И не увидите ни одной развалины на пространстве трех губерний.... Что же говорят пытливому потомку эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Волинь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьем трупом неисчислимыя огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, врага деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значит могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы ваши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя». [9, с. 266–267]. Проникливий аналітичний погляд на минавшину рідного народу поєднується тут із живим, людяним відчуттям історії, в якому чуємо і співчуття, і співпереживання, і страждання, і гнів. Такі глибокі й переконливі роздуми могли народитися лише у великого художника-мислителя. В цьому уривку, вочевидь, один із найбільших уроків волинсько-подільської мандрівки для самого Шевченка: вона дала йому змогу відчувати як єдиний організм усю Україну, дала моральне право виступати від імені всієї своєї знедоленої Батьківщини. «Шевченко вірить, що, коли очисним потоком «прорветься слово, як вода», людині відкриється свята правда, висока доцільність буття на землі, що скривджені, пригноблені навчаться творити добро, не заподіюючи зла ближньому, що віще слово захистить душі чистих серцем від скверни і розтліваючої кривди. Тільки зцілена святим словом правди національна душа здатна відкритися

братолюбю, порозумінню і злагоді, викристалізуватися єдиномислієм» [3, с. 285].

Відвідини славетних Волині та Поділля Шевченком стало знаменною подією для мешканців цих земель і залишаються в пам'яті місцевих жителів. Уже традиційно щорічно в обласних та районних центрах, сільських школах та Будинках культури проводяться Шевченківські дні: фестивалі, виставки, поетичні вечори, конкурси. Гарним прикладом є робота двох майстринь з Рівного. Олена Медведєва та Ганна Тимошок нещодавно вишили на полотняних сторінках 8 творів Тараса Шевченка. Вишитий різнокольоровими нитками «Кобзар» є унікальною книгою, яка доповнить виставкові експонати Рівненського краєзнавчого музею. Сучасний рівненський поет М. Береза написав вірш «Тарас», в якому описує шлях Шевченка на Рівненщині:

З почаївських яруг – до Берестечка,
Де Пляшівка виняньчує лозу...
Вже й коні – в милі. Їм печуть вуздечка.
Нелегко йти. Але ж кого везуть!
Проїздом – Верба. Далі – вже на Дубно.
І там – на Корець. Двісті літ – їзда...
Було б воно нічого. От, не думав,
Що, скочивши із воза, на майдан
Піде: а люду! Кожен тут – глашатай.
За булаву. Як ні – то хоч бриля...
Під бронзовим плащем – немов пташатко! –
Стріпнеться серце: Боже, як гуля
Новітнє панство! Вереск дискотечний.
Праотчім слову – як на чужині...
Куди піти? Невже під Берестечко
Вернутись, де Нечай ще у човні?! [1, с. 20].

Отже, подорожуючи Волинсько-Подільськими землями, Тарас Григорович побачив і відчув цей багатий та славетний край з мальовничою природою й родючими землями. Свої враження, роздуми він описав у неповторних віршах та повістях, а побачене – відтворив у малюнках. Багатогранною творчістю, непохитною волею та нескореним духом Тарас Шевченко засвідчив велику любов до простих людей, до рідної землі, до України.

1. Береза М. Тарас: [вірш] / М. Береза // Літературна Рівненщина. – Рівне, 2010. – С. 20. 2. Дубина М. Шевченко і Західна Україна. / М. Дубина – К.: Вид-во Київського університету, 1969. – 197 с. 3. Жулинський М. Шевченко: повернення «в нашу Україну» / М. Г. Жулинський // Нація. Культура. Література: нац. культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри / Микола Жулинський. – К.: Наук. думка. 2010. – 560 с. – С. 271–285. 4. Жур П. Подорожі Т. Г. Шевченка на Україну / П. Жур // Шевченківський словник: У 2 т. Т. 2. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1978. – С. 115–118. 5. Кралюк П. Волинь у житті та творчості Тараса Шевченка: монографія, оповідання. / П. М. Кралюк. – Луцьк: Твердиня. – Вид. 2-ге, 2007. – 108 с. 6. Поліщук Я. Волинські шляхи великого Кобзаря / Я. Поліщук // Література рідного краю. – Рівне, 1993. – С. 29–35. 7. Сірак І. Т. Г. Шевченко і Волинь / Волинь у житті та творчості письменників: Зб. наук. праць. – Луцьк: «Вежа», 1999. – 158 с. – С. 22–34. 8. Шевченко Т. Г. Кобзар (Вступ. ст. та примітки Р. Полянського) / Т. Г. Шевченко – Х.; Ш. «Майдан» – «Ярина», 1996. – 736 с. 9. Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали: повесть / Шевченко Т. Г. // Зібрання творів у шести томах. Т. 4. – К., 2003. – 600 с. – С. 266–267.